

o ambiwalentnej seksualności. Tym, co przyciąga uwagę autora, jest fakt, że od pewnego momentu (między 425 a 410 r. p.n.e.) nastąpiła istotna przemiana w wazowych przedstawieniach Dionizosa. Od tego momentu począwszy, znajdujemy w ikonografii Dionizosa młodego, pozbawionego brody (występującej we wcześniejszych przedstawieniach i będącej w Atenach symbolem męskości i dojrzałości), często z nagim torsem, lecz zakrytymi genitaliami, niejednokrotnie ponadto w towarzystwie Ariadny. Shapiro sprzeciwiając się niektórym badaczom widzącym w tego rodzaju przedstawieniach zniewieściałego Dionizosa, tłumaczy tę przemianę wykształceniem się pod koniec V stulecia nowego etosu propagującego romantyczne małżeństwo i obustronną miłość łączącą małżonków. Interpretacja ta, choć może i słuszna, pozostawia jednak nieco do dopowiedzenia, zwłaszcza gdyby połączyć ją ze strukturalnymi przemianami społeczno-politycznymi końca V i początków IV w. p.n.e.

Książkę zamyka artykuł Annetty Alexandridis o znanej ze sfery mitu metamorfizie cielesnej człowieka w zwierzę (s. 313–349). Zagadnienie to przybliży autorka poprzez analizę mitu Aktaiona, myśliwego zamienionego przez Artemidę w jelenia i rozszarpanego następnie przez własne psy, i jego ikonograficznych reprezentacji. I choć ten esej zawiera wiele interesujących spostrzeżeń ogólniejszej natury (np. dotyczących praktyki sympozjalnej), wyznać należy, że jest on ogromnie hermetyczny, a autorka nie ułatwia czytelnikowi lektury (pozostając w słownictwie somatycznym, nazwałbym ten tekst greckim określeniem rzeczy tajemnych i niezrozumiałych — *to Epimeneideion derma*, skóra Epimenidesa).

Tom wydany został na znakomitej jakości papierze, z wieloma czarno-białymi ilustracjami oraz dołączonymi na końcu szesnastoma planszami kolorowych zdjęć. Tym dotkliwiej wobec tego odczuwa się skutki niestarannej pracy redakcyjnej: różnego rodzaju błędy, braki w poszczególnych bibliografiach niektórych pozycji wymienianych w przypisach i brak ujednolicenia tomu (jedynie sześć artykułów poprzedzają abstrakty). I choć nie wszystkie zebrane w nim teksty charakteryzuje równie wysoki poziom, to tom ten z pewnością stanowi *satura lanx*, w której badacze starożytnej cielesności znajdą dla siebie odpowiedni kąsek.

Rafał Matuszewski
Universität Heidelberg

Andrzej Friszke, *Między wojną a więzieniem 1945–1953. Młoda inteligencja katolicka*, Więź, ISP PAN, Warszawa 2015, s. 416

Na najnowszą książkę Andrzeja Friszkego warto spojrzeć w kontekście jego dotychczasowych zainteresowań badawczych, które skupiają się przede wszystkim na dziejach opozycji politycznej w PRL po 1956 r.¹ Niemniej do jego dorobku należą także tek-

¹ Vide np. A. Friszke, *Oaza na Kopernika. Klub Inteligencji Katolickiej 1956–1989*, Warszawa

sty dotyczące problematyki historii polskiej myśli politycznej przed II wojną światową i w jej trakcie². Dlatego też czytelnik „Między wojną a więzieniem” skonfrontowany został z problemem historii okresu przejściowego, czyli pytaniami o to, które z przedwojennych myśli i postaw były realizowane po 1945 r. oraz jak środowiska katolickie przetrwały okres stalinowski.

Koncentrując uwagę na latach 1945–1953, Friszke wpisał się w coraz bardziej intensywny nurt badań nad tym okresem. Co ciekawe uczynił to świadomie, by skorygować dominujące metody i praktyki badawcze. We wstępie autor stwierdza: „ta książka jest wyrazem sprzeciwu wobec tabloidyzacji historii powojennej i jej fałszowania przez narzucanie czarno–białych schematów [...]. Tworzenie spaczzonego obrazu przeszłości służy lansowaniu radykalnych podziałów i atakowi na elity opozycyjne, także tu opisane”³. Książka ma zatem dwa cele. Pierwszy z nich, poznawczy, to rekonstrukcja losów katolickiej części pokolenia Kolumbów. W ten sposób Friszke dąży do zbudowania swoistej pre–historii opozycji politycznej po 1956 r.⁴ Drugi, polemiczny, to zmiana sposobu przedstawiania i dyskusowania o historii okresu budowania władzy ludowej.

Pierwsze z założeń realizowane było przez staranną kwerendę w materiale źródłowym, przede wszystkim przechowywanych w archiwum IPN aktach spraw prowadzonych przez MBP, we wspomnieniach, a także materiałach z archiwów domowych. Kwerenda prasy, która dotychczas stanowiła główne źródło dla badań nad środowiskami katolickimi po II wojnie światowej, ma dla Friszkego znaczenie pomocnicze.

Polemiczność pracy objawia się natomiast m.in. w zmianie dotychczasowej optyki. Autor odchodzi od analizowania grup czy obozów „władzy” i „opozycji”, a skupia się na niewielkich, czasem nieformalnych grupach młodzieży. Perspektywa ta wynika, moim zdaniem, także z charakteru źródeł — funkcjonariusze MBP rozpracowywali niewielkie grupy, agenci donosili o najbliższym otoczeniu, a nawet zbiorowe procesy nie liczyły więcej niż kilku–kilkunastu oskarżonych. Obraz pokolenia, który kreśli Friszke, jest sumą jednostkowych doświadczeń, a nie monolitem.

Dodatkowo efekt zogniskowania uwagi na jednostce jest wynikiem oszczędnego korzystania z dorobku nauk pokrewnych. Autor nie kryje inspiracji socjologicznej (s. 23–36), ale nie rozbudowuje nadmiernie wątków teoretycznych. To konsekwentne trzymanie się tradycyjnej metodologii historycznej przy jednoczesnym podejmowaniu zagadnień z zakresu historii społecznej sprawia, że — ze względu na metodę — jest to książka szczególnie otwarta na dialog. Z jednej strony Friszke dyskutuje z dominującym ujęciem problematyki tego okresu, z drugiej — otwiera się na silniej socjologizujące prace Marcina Zaremby⁵ czy Andrzeja Leda⁶.

1997; idem, *Anatomia buntu. Kuroń, Modzelewski i komandosi*, Kraków 2010; idem, *Rewolucja Solidarności 1980–1981*, Kraków 2014.

² Idem, *O kształt niepodległej*, Warszawa 1989 oraz artykuły w tomie *Przystosowanie i opór. Studia z dziejów PRL*, Warszawa 2007.

³ Idem, *Między wojną a więzieniem*, s. 6.

⁴ Ibidem, s. 6, 380 n.

⁵ M. Zaremba, *Wielka trwoga. Ludowa reakcja na kryzys 1944–1947*, Kraków 2013.

⁶ A. Leder, *Prześlona rewolucja*, Warszawa 2014.

Trzeba dodać, że praca Friszkego znacząco wzbogaca stan wiedzy o aktywności katolików świeckich po 1945 r. Dotychczasowa literatura o katolicyzmie powojennym albo opierała się na badaniu prasy oraz legalnych i podziemnych partii politycznych⁷, albo koncentrowała się na instytucji Kościoła i osobach duchownych jako głównych bohaterach dramatu⁸. Książka Friszkego wnosi do debaty perspektywę małych, nieformalnych grup oraz perspektywę historii intelektualnej — tematy, które, choć obecne w dyskursie, nie zostały dotąd postawione w sposób tak zdecydowany.

Układ treści zastosowany przez autora, czyli prezentacja kolejnych grup w porządku chronologicznym, jest na tyle przejrzysty, na ile pozwala na to kompletność źródeł oraz sama historia młodzieżowych grup katolickich w pierwszych powojennych latach. W książce omówione zostały losy grupy skupionej kolejno wokół „Kolumny młodych” „Tygodnika Warszawskiego”, Sodalitacji Mariańskiej, klubu Logofagów, grupy „Etapu” związanej z „Dziś i jutro” oraz nieformalnej grupy personalistów. Analiza została poprzedzona krótkimi wprowadzeniami dotyczącymi II wojny światowej oraz, o czym już wspomniano, zawierającymi rys socjologiczny opisywanego pokolenia.

Rozdziały analityczne zostały skonstruowane na podstawie klucza biograficznego. Friszke identyfikuje kluczowe dla danej grupy postaci, rekonstruuje ich przedwojenne i wojenne biografie, następnie przechodzi do instytucjonalnej i ideowej prezentacji całej zbiorowości, a wreszcie kreśli dzieje śledztw i przesłuchań prowadzonych przez MBP. To, co interesuje autora, to historia odradzania się środowisk przedwojennych, jak w przypadku Sodalitacji Mariańskiej czy *Caritas Academica*, oraz historia zawiązywania nowych grup (np. wokół „Kolumny Młodych” czy „Etapu”). Ważnym elementem narracji są też opisy rozbijania grup przez aparat bezpieczeństwa. Friszke przedstawia je jako swojego rodzaju „opozycje niezrealizowane” — stalinizm został potraktowany jako okres zamrożenia pewnych tendencji politycznych, społecznych i ideowych, które zostały podjęte na nowo po 1956 r.⁹ Brak możliwości prowadzenia aktywnego życia intelektualnego w okresie stalinowskim spowodował, że wspomniane tendencje zostały podjęte przez nowe opisywane przez Friszkego pokolenie. Innymi słowy, miejsce księży Piwowarczyka, Kaczyńskiego i ojca Rostworowskiego zajęli Jerzy Turowicz, Wiesław Chrzanowski czy Tadeusz Mazowiecki.

Niewątpliwą zaletą analizy Friszkego jest podjęcie wątku życia intelektualnego katolików po 1948 r., a więc po zamknięciu „Tygodnika Warszawskiego” i na początku okresu stalinizacji kraju. W miejsce trzech grup skupionych obok sztandarowych tytułów prasowych¹⁰ badacz zaproponował podział na trzy nurty intelektualne. Podział ten — co szczególnie istotne — szedł w poprzek podziałów grupowych z wcześniejszego okresu.

⁷ Cf. M. Kulesza, T. Sikorski, *Wstęp*, [w:] *Niezłomni w epoce fałszywych proroków. Środowisko „Tygodnika Warszawskiego” (1945–1948)*, red. M. Kulesza, T. Sikorski, Warszawa 2013, s. 23–124; vide również bibliografię na s. 977–990.

⁸ Vide np. J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce 1944–1989*, Warszawa 2003; A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce 1945–1989*, Kraków 2003; P. Raina, *Kardynał Wyszyński*, t. I, II, Warszawa 1993.

⁹ A. Friszke, *Między wojną a więzieniem*, s. 387.

¹⁰ Vide idem, *Strategie przystosowania ośrodków katolików świeckich w pierwszych latach powojennych*, [w:] idem, *Przystosowanie i opór*, s. 33–57; podział ten pod różnymi nazwami występuje

Wyodrębnienie nurtów ideowo–politycznego, religijności integralnej oraz intelektualno–ideowego nie tylko jest przejawem analizy kierunków rozwoju katolicyzmu politycznego w Polsce stalinowskiej, lecz także do pewnego stopnia trafnie opisuje dzisiejsze orientacje katolików zaangażowanych społecznie¹¹.

Trzeba jednakże zauważyć, że wątek ideowy, pomimo swej doniosłości, nie został przez Friszkego potraktowany pierwszoplanowo. Recenzowana książka jest przede wszystkim próbą naszkicowania losów pokolenia, zagadnienia z historii idei stanowią wątek drugorzędny, przed którym autor nie ucieka, ale jednocześnie nie stara się nadać mu większej wagi. Optyka biograficzna sprawia, że ciężko czytelnikowi odróżnić kwestie ideowe od personalnych. Dobrym tego przykładem jest opis krystalizacji „frondy” w warszawskim PAX–ie — Friszke wskazuje wpływ personalizmu Mouniera na oddalanie się młodych od linii Piaseckiego, temat ten nie zostaje jednak wyczerpująco omówiony¹².

Niemniej książka Friszkego stanowi istotny krok w kierunku zrozumienia istoty przemian w środowiskach katolików świeckich w Polsce na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych. Jest to okres istotny z trzech powodów: po pierwsze, jak wskazano wyżej, przypaść nań debiut, albo co najmniej znaczący awans w stosunku do okresu międzywojennego, kluczowych, jak się później okazało, katolickich intelektualistów. Po drugie opisana ewolucja postępowała bezpośrednio przed Soborem Watykańskim II; to właśnie ukształtowani w grupach ludzie, których historię przypomniał Friszke, obserwowali Sobór, interpretowali go i wprowadzali w życie jego postanowienia. Po trzecie podniesienie do roli problemu badawczego kwestii historii intelektualistów katolickich po 1945 r. otwiera nowe pola porównawcze. Kwestia recepcji francuskiego personalizmu przyciągnęła już pierwszych badaczy¹³. Jednak inne porównania (np. z RFN, Włochami, Chorwacją czy Czechosłowacją) czekają na kontynuatorów.

Kończąc, praca Friszkego jest ważnym uzupełnieniem dotychczas istniejącej literatury poświęconej losom katolików świeckich po 1945 r. Nowe są nie tylko informacje dotyczące życia i losów osób zaangażowanych w życie społeczne katolików — autor dostarcza ich czytelnikowi obficie — lecz także przyjęta perspektywa i dobór źródeł. Inspiracja socjologiczna, mimo że niepoparta rozbudowanym aparatem teoretycznym, sprawia, że pracę można zaliczyć do formującego się nurtu przemyślenia okresu 1945–1953 pod kątem historii społecznej i intelektualnej. Recenzowana książka pozwala postawić — nie tylko historykom — wiele nowych i istotnych pytań badawczych i choćby z tego powodu jest pozycją godną polecenia.

Przemysław Pazik
Collège d'Europe
Warszawa

w większości literatury przedmiotu, vide np. artykuły z tomu *Sensus Catholicus. Katolicy świeccy w Polsce Ludowej. Postawy — aktywność — myśl*, red. R. Ptaszyński, T. Sikorski, Toruń 2014.

¹¹ A. Friszke, *Między wojną a więzieniem*, s. 385.

¹² Ibidem, s. 270 i n., 387.

¹³ P.H. Kosicki, *Polskie personalizmy*, „Więź”, 2014, nr 4 (658), 2015, nr 1 (659).